

Ірина ЧЕРЕВКО
кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
старший викладач катедри української мови
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7895-5673>
e-mail: Iryna_Cherevko@i.ua

ЛЕКСИКА СУДОЧИНСТВА В ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Проаналізовано склад, семантику, історичний розвиток і походження термінів на означення понять, пов'язаних із різними стадіями судового процесу, у староукраїнській мові на матеріалі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», а саме: 1) досудове розслідування правопорушення; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд справи (з'ясування обставин справи, дослідження доказів, опитування свідків); 4) оголошення судового рішення (вирок, закриття справи за недостатністю доказів або перенесення судового процесу на певний термін); 5) оскарження постанови суду (апеляція); 6) виконання вироку. Простежено латинський і польський впливи на тогочасну юридичну лексику. Виявлено явище синонімії, полісемії та варіантності в термінологічній системі, а також розглянуто структурні моделі термінологічних словосполучень.

Проведений аналіз підтвердив, що у лексиці на позначення різних аспектів судочинства 48 % становлять термінологічні словосполучення, з яких 31 % – це бінарні моделі (з перевагою субстантивно-ад'єктивних і субстантивно-дієслівних словосполучень): *година арештова, коморникъ граничный, лимѣтація задворная, доводъ всказати (кому), жалобницу скаржити (на кого), право вести (з ким, о що)*. Найчастотнішими серед полікомпонентних моделей визначено тричленні конструкції (12 %), більшість із яких має структуру «прийменник+іменник+дієслово»: *к присяже вести, до коморьки всадити, на горло судити*. Зазначено, що порядок слів у термінологічних словосполученнях може бути й непрямий, що дало підстави виокремити інверсійні варіанти: *екзекуція остаточная // остатная екзекуція, вину давати // давати вину (кому)*.

Встановлено, що найактивнішими серед іменників у складі термінологічних словосполучень виявилися лексеми: *вина* (8), *право* (6), *горло* (4), *жалоба* (4), *екзекуція* (4), *листъ* (4), *всадити* (4). До того ж зауважено, що термінологічним словосполученням не властива багатозначність, на відміну від слів-термінів, як-от: *в'язене, вина, казнь, контравенція*.

Звернено також увагу на те, що і слова-терміни, і термінологічні словосполучення можуть вступати в синонімічні відношення: *вирокъ–зыскъ–декретъ–зналезеньє; вина–казнь–каранє–карность; екзекуція остаточная–крывава вина–данъє горла* тощо.

Простеживши історичний розвиток термінів досліджуваного періоду, відзначено, що більшість із них зникла з обігу, стала архаїзмами чи побутує лише в розмовному стилі.

Ключові слова: термін, термінологічне словосполучення, судочинство, судовий процес, документ, семантика, етимологія, історичний розвиток, структура, системні зв'язки.

Писемні пам'ятки як репрезентанти цінного матеріалу, що відображає різноманітні мовні процеси певної доби, допомагають цілісніше і ґрунтовніше вивчити історію мови. Саме завдяки давнім писемним джерелам можна проаналізувати різні структурні рівні української мови окремих періодів, ґрунтовно дослідити кожен етап її становлення.

Протягом останніх десятиліть в українському мовознавстві можна простежити зацікавлення дослідників юридичною термінологією загалом і мовою судочинства зокрема в історичному аспекті, адже «юридична термінологія як мовознавча система створюється впродовж усієї історії державно-правового розвитку людства й відображає різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національномовні традиції термінотворення» (Шестакова, 2019). Так, Мая Вербец проаналізувала шляхи становлення юридичної термінології української мови, її системні параметри, словотвірні особливості та потенціал, взаємодію з юридичними термінопроцесами сучасних мов європейського правового простору; висвітлила сучасні техніки термінотворення в галузі юридичної термінології й активні процеси в названій терміносистемі (Вербец, 2004). Олена Чмир дослідила шляхи концептуалізації правових понять у старослов'яській і давньоруській мовах; визначила кілька семантичних комплексів, із використанням яких формувалися правові уявлення; описала шляхи концептуалізації права у вказаних мовах; установила, що особливості відображення правових понять у середньовічній мовній картині світу значною мірою визначалися мотиваціями, взаємопов'язаними зі синкретичними міфологічними уявленнями (Чмир, 2005). Крістіна Трихліб розглянула шляхи формування та особливості розвитку юридичної термінології звичаєвого права на матеріалах «Руської Правди»; проаналізувала співвідношення джерел і форм вираження найбільш розповсюджених юридичних термінів звичаєвого права, порушила проблему їхнього тлумачення (Трихліб, 2012). Тетяна Крехно комплексно дослідила номенклатуру плат, податків, повинностей як підсистеми лексичного рівня української мови XV–XVIII ст., а також системні відношення між аналізованими номенами (Крехно, 2005). Богдан Стецюк проаналізував лексико-семантичний, етимологічний і словотвірний рівні лексики кримінально-процесуального права доби Гетьманщини та дослідив, як тогочасна юридична лексика позначилася на творенні сучасної української юридичної термінології (Стецюк, 1999). Олена Доценко значну увагу приділила аналізу мовно-композиційного оформлення службових паперів різних типів, що використовувалися в українському справочинстві впродовж тривалого часу його існування (від періоду Київської Русі). І. Ковтун (ім'я не встановлено) проаналізував матеріал іншомовних запозичень, що дав змогу виділити шляхи розвитку української судової термінології; здійснив розгляд деяких словотвірних особливостей формування, а також джерела розвитку судової терміносистеми української мови (Ковтун, 2021). Світлана Гриценко простежила динаміку лексики української мови XVI–XVII ст., зокрема іншомовний вплив на судову термінологію (Гриценко, 2017). Михайло Худаш ґрунтовно дослідив у діахронії лексику на позначення понять, пов'язаних із судочинством, у ділових документах Львівського

ставропігійського братства кінця XVI – початку XVII ст. (Худаш, 1961). Наведені розвідки є підтвердженням того, що об'єктом дослідження мовознавців у діахронному зрізі ще не була лексика на позначення різних аспектів судочинства, зафіксована в різножанрових писемних джерелах литовсько-польської доби.

Мета статті – простежити історію функціонування лексики на позначення різних аспектів судочинства у староукраїнській мові на матеріалі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (СУМ¹⁶⁻¹⁷); з'ясувати склад лексем та їхню семантику; встановити системні зв'язки; окреслити джерела поповнення аналізованої лексики; простежити подальшу долю лексем і встановити ступінь їхньої семантичної еволюції.

У XVI – першій половині XVII ст. на українських землях, що перебували у складі Великого князівства Литовського (ВКЛ) та Польського королівства (ПК), після багатьох реформвань, яке зазнало судочинства, виникла надзвичайно розгалужена система судів (земські, гродські, підкоморські, сеймові, господарські тощо). Судово-правову систему було сформовано на основі синтезу місцевого звичаєвого права і нормативних актів у вигляді судебників, статутів, сеймових постанов та привілеїв ВКЛ і ПК. У результаті Люблінської унії 1569 р. правове життя в Україні зазнає значного впливу Польщі, що, зокрема, позначилося на судовій термінології. Саме за посередництвом польської мови до української потрапило чимало термінів латинського походження. Загалом досліджуваний пласт лексики в лексикографічній праці представлено досить виразно. Більшість аналізованих термінів та термінологічних словосполучень не збереглися в сучасній українській мові.

В Україні за литовсько-польської доби ініціативна роль у судовому процесі належала скривдженому – позивачеві (або тому, хто помічав злочин), який мав сам розпочинати процес, проводити слідство, подбати про забезпечення доведеності вини правопорушника (див.: Рудюк, 2018, с. 151). У судовому процесі існувала процедура розшуку злочинця *гонене следомь* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 14), сутність якої полягала в гонитві за правопорушником по залишених ним слідах. Про гоніння сліду йшлося, зокрема, у Другому Литовському статуті 1566 р., а також в актових документах, наприклад: *гоне(н) є следо(м) вь яко(и) ко(л)вє шкоде покраде(н)но(и)* (1566 ВЛС¹ 10 зв.); а тоть артыкуль до того не належить, одно належить о гонене следомь (Житомир, 1586 АрхЮЗР 6/І, 155). З упійманням правопорушника на місці щойно скоєного злочину (вбивства) пов'язані синонімічні прислівникові трикомпонентні стійкі словосполучення із прикметником *горячий*, який набув переносного значення – *на горячои крѣви* 'на місці злочину' (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 46), *на горячомь следу* 'по гарячому сліду' (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 46) та *на горячомь учинку* '(на місці злочину) на гарячому' (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 46): а кгда ѿ то(м) заби(т)ю люде(м)... ѿ(з)намено... ты(х) которые се ѡпоминали пнѣ Григо(р)я Ко(с)тюшковича абы выда(л)мо(р)дера ѿ(с)гапка слѣгѣ своего на горячо(и) крѣви и (с)вежи(м) ѡчи(н)кѣ слѣха(т) не хоте(л) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 39); тогды село Шепетовька на горячомь следу, забравши громаду, привели были тоє шкоды следь до села // Скалина (Кременець, 1594 АрхЮЗР 6/І, 242–243); змежи ты(х) межобо(и)цо(в) кгва(л)то(в)нико(в) на ѿно(м) горячо(м) ѡчи(н)кѣ и мѡжобо(и)стве некоторы(х) дво(х)... по(и)мали (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 11 зв.). Словосполучення *на горячомь учинку* можна віднайти й у словнику Є. Тимченка (Тимч. -1, с. 185). У сучасній же українській мові фіксуємо і прислівникове трикомпонентне словосполучення *на гарячому вчинку* 'на місці злочину'

¹ Тлумачення умовних скорочень джерел див.: СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹. Список використаних джерел. Львів, 1994.

(Грінч.-1, с. 276), і дієслівні три- та чотирикомпонентні стійкі словосполучення *іти* (*йти*) *по гарячих слідах* ‘робити щось, не гаючи часу, відразу після того, що відбулося, сталося і т. д.’ (СУМ-9, с. 355), *впіймати на гарячому* ‘застати на місці злочину, викрити злочин, зловживання’ (СУМ-2, 37).

Значення ‘шукати / знайти юридичні підстави, щоб відсудити що-небудь у когось’ репрезентовано лексемою *вышукывати* з її фонетичним та словотвірним варіантами *вышукывати*, *вышукать* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-6, с. 118), яка фігурує в орендному листі на церковний маєток, а також у судових справах про продаж маєтку чи розподіл спадщини: ихъ, яко за держаня ихъ, такъ и потомъ, правомъ доходити и вышукывати сами маемо (Луцьк, 1595 АрхЮЗР 1/І, 464); хто бы тую часть половицѣ кѣнева ѿ(т) на(с) на вс(ч) но(ст) проданѣю ѿ(т) брата моего... яки(ю) ко(л)векъ право(м) спа(д)ко(м) продажою заставаю... де(р)жа(л) мы вышѣковати або... и до... врдѣ права притегати позывати... буде(м) пови(н)ни (Букойма, 1579 ЛНБ 5, II 4044, 52); а такъ поводъ хотечи тые добра иле на ча(ст) его належи(т) в позъваного правъне вышукать по(з)ваного с ча(с)ти свое до показанъя права на тые добра... на роки вышѣ менованые... запозвалъ (Люблін, 1630 ЛНБ 103, 21/Іd, 2010, 10 зв.).

Попередні слідчі дії – розслідування скоєного злочину, допит свідків, тобто *выведене* (СУМ¹⁶⁻¹⁷5, с. 113), міг проводити *возный* (СУМ¹⁶⁻¹⁷4, с. 185) ‘судовий урядовець, судовий виконавець’. Він у присутності свідків здійснював огляд місця злочину, оцінював розмір завданої шкоди, установлював ступінь завданих тілесних ушкоджень. Свої висновки *возний* заносив до спеціальних книг, записи яких слугували доказами на суді та могли бути підставою для затримання підозрюваного (див.: Захарченко, 2019, с. 161). Також *возний* мав уповноваження вручати виклик на засідання суду та виконувати судові рішення. Приклади в контексті: за трикро(т)нымъ по три дни возно(г) снерала ѿпат(р)ного ма(р)ка барановско(г) привольыванемъ... позваные... самъ ани чере(з) ѣмоцовано(г) свое(г) не ѿозва(л)се и до сѣдѣ нинешне(г) не сталъ (Київ, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 28); Становъши ѿчеви(с)то возны(и) снерал... янѣ мажиашевичъ реляцію свою Призна(л) и кѣ записанью Пода(л) в тые слова (Чернігів, 1641 ЛНБ 5, III 4063, 177); И проси(л) поменены(и) манифе(с)туючи, абы тая его манифестация и во(з)ного реляция до кни(г) принятие и записаные были (Житомир, 1650 ДМВН 197). У сучасній українській мові лексема *возный* стала архаїзмом (СУМ-1, с. 725).

Після досудового розслідування скривджений, за наявності зібраних доказів правопорушення, подавав до судової інстанції позовну заяву з вимогою про примусовий захист порушеного права, на підставі чого розпочинався судовий процес. У СУМ¹⁶⁻¹⁷ поняття ‘позов до суду, скарга’ передається низкою термінів (і питомих, і запозичених), що вступають між собою у синонімічні зв’язки, як-от:

– *вина* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-4, с. 58): А по вычитаню позву, сторона поводовая... просила абы той белое голове Полажце, которая обельжона и згвалчона, и которая о то отцу владице Луцкому вину дала, рота присяги, водлугъ констытуцыи, выдана была (Володимир, 1594 АрхЮЗР 1/І, 401);

– *жалоба* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-9, с. 117): землани(н)... вале(н)ты(и) ѿсо(в)ски(и)... позва(л) землянина сема(ш)ка яко(ж) наперед(д) позо(в) жалобы своее положи(л) (Київ, 1580 ЛНБ 5, II 4044, 68). Староукраїнське значення лексеми *жалоба* збереглося і до сьогодні (СУМ-2, с. 505);

– *жалобница* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-9, с. 118) – зафіксовано лише у складі стійких словосполучень. Цю лексему віднайдемо і в словнику Є. Тимченка (Тимч.-1, с. 247). У

сучасній же українській мові простежено вживання омонімічної лексеми *жалібница* як архаїзм у двох значеннях: 1) 'та, хто вболіває за інших, співчуває чиемусь лихові, горю'; 2) 'медсестра' (СУМ-2, 503);

– *заповзанє* (із графічним варіантом *заповзаньє*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-10, с. 156), походить від стп. *zarozwanie* (SJP-8, s. 230): я Букое(м)ски(и) позвало(м) бы(л)... пнѧ суд(д)ю на роки зє(м)ские... ѿ границѣ межи має(т)ностями ншѣыми... за которы(м) заповза(н) є(м) ста(л) се межи нами декре(т) до ѣчине(н)я грани(ц)и и ѿдослѧ до сѣдѣ по(д) коморско(г) (Луцьк, 1606 ЛНБ 5, П 4049, 140);

– *комъпарація* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 219), запозичено через польську мову – *komparacja* (SJP-1, s. 425), з латинської – *comparatio* (SŁP-1, s. 617): В комъпараціє(и) пленипотєньѧ записано єсчє дня вчора(и)шого протєстѧци(и) такъ велє заношєно (Київ, 1643 ДМВН 246);

– *контравєнція* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 241) (із фонетичним варіантом *контравєнцѧ*), походить від лат. *contravention* (SŁP-1, s. 745): тепєр тое все чєрєз нас, возных, до уряду нинєшнєго тую контравєнцію записом и слову до вєдомости доносит и свєтчитєсє (Володимир, 1616 АрхЮЗР 8/III, 536);

– *мандатъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-17, с. 42), походить від латинського *mandatum* (SŁP-3, s. 432): я Мартинъ Машинский... подаломъ позовъ задворный, то єсть мандатъ єго королевскои милости... при суду права Майдеборского, у свєтлицѧ, на столи... чєрєд войтомъ положилъ (Житомир, 1611 АрхЮЗР 1/VI, 398). У сучасній українській мові цей термін фігурує зі значенням 'документ, що свідчить про певні права або повноваження пред'явника' (СУМ-4, с. 617);

– *манifestація* (з фонетичним варіантом *манifestацѧ*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-17, с. 45): панъ павє(л) счєниєвьски(и) заноси(л) манifestацію своєю противько ѣрожомѣ панѣ ѧнови лакгєвьницькомѣ... в справє ѿ (г)рабєжъ жита... в сѣдє... ѿтримано(и) и пѣбликовано(и)... ѿ чо(м) ширє(и) и до(с)татєчьнє(и) тотъ квить в собє ѿписѣє (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 33). Досліджувану лексему збережено до нашого часу в сучасній українській мові, яка, проте, набула нового значення – 'масовий політичний виступ або масова вулична процесія' (СУМ-4, с. 622).

Варто також виокремити з-поміж юридичної документації різного типу листи, що стосуються судочинства:

– *єкзекуторіальний листъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-16, с. 49) 'документ на право виконання судового вироку': росказуємо, абы... за тымъ єкзекуторіальнымъ листомъ универсаломъ нашимъ, єпископови Луцкому, приятєлємъ и слугамъ єго на томъ Болобанє самои особє и на добрах єго вшєляких лежачих и рухомых єкзекуцію скутєчнєую... учинили и выконали (Варшава, АрхЮЗР 1/VI, 285);

– *лист свидєцкій* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-16, с. 49) '(показання свідка) письмове свідчення': Потом подаль листъ свидєцкій от пана Яна Федоровича (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 402);

– *листъ арєштovýй* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-16, с. 49) '(документ на арешт кого-небудь) санкція на арешт': маючи я возный при собє шляхту людєй добрых,... з листом... арєштovým або припоручнымъ от суду земского кременецкого... єздил єсми до поменєного... пана Сєнютѧ (Луцьк, 1627 АрхЮЗР 1/VI, 581);

– *листъ дєцкованый* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-16, с. 51) 'лист на право судовому виконавцеві здійснювати стягнення, плату за судочинство: а кѣ томѣ ѿсобливє позывал єсми Єє Милости листом дєцкованымъ за жалобєю слѣжебника кнѧзѧ вєєводи... Троцкого,... на дєвѧтой недѣли по Велицєдни (Луцьк, 1546 AS IV, 458).

Назва ж дії 'пред'являти / пред'явити звинувачення, оскаржувати / оскаржити кого-небудь' передається запозиченою з латинської мови (*instigare* – SLP-3, s. 202) за посередництвом польської (*instygować* – SJP-2, s. 142) лексемою *институвати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹³, с. 145) та низкою синонімічних двокомпонентних субстантивно-дієслівних термінологічних словосполучень, стрижневими компонентами яких виступають іменники *вина*, *жалоба*, *жалобница*:

– *вину давати (задавати) / дати // давати / дати (задати) вину* (кому, на кого і без додатка) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 59): князь Роман Желеха шпикъѣсть и винъ емъ ѿ забите брата своего, ... дасть (Петрків, 1564 AS VI, 251); кто чога на кого ведеть а не доведеть, самъ въ томъ заставаеть, а затымъ такому каранью, которому подлегати мѣль обвиненый, самъ тотъ, который вину задаеть, подлагаеть (Володимир, 1608 АСД VI, 118); тотъ, которому яко принципалови вину дано, с того света зшол, с которыми криминаль умер (Луцьк, 1599 АрхЮЗР 1/VI, 262); Приймаеть испытаніа: Даємъ вины. Бѣдетъ кáрань (1627 ЛБ 101); И въ той шкоде своей дала вину паней Васильевой Вербской (Володимир, 1608 Ив. 287); А въ оно(м) замѣшаню нѣкого не по(з)налы Зачы(м) самыж задавшы по гнѣву прычынѣ Еще на ныхъ небожа(т) свою(ж) вла(с)нѣю вынѣ (1636 Лям. о приг. 7 зв.). Стійке словосполучення *дати вину* (кому) віднайдемо і в словнику Є. Тимченка (Тимч.-1, с. 101). У сучасній українській мові зафіксовано стійке словосполучення *складати (звалювати) / скласти (звалити) вину* (на кого) у значенні 'звинувачувати / звинуватити кого-небудь у чомусь' із конотацією 'несправедливо' (СУМ-1, с. 438);

– *вину вѣложити* (на кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 59): грошей и розмаитыхъ речей и того всего уходечи, абы свою вину на мене вѣложилъ, смель мене потварити забитемъ (Житомир, 1611 АрхЮЗР 3/І, 167);

– *жалобу вѣсти* (проти кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻³, с. 249): пилаць пакъ противъ ни(х) вышоль на дворъ и рекль котороую жалобу ведете противъ томоу члѣкови (1556–1561 ПЄ 427);

– *жалобу (жалобницу) класти (покладати) / положити // покладати жалобу положить* (на кого, перед ким) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 117–118): Выслухавши того запису, выпишь отъ него мѣти на то хотѣли и пилене о тотъ выпишь просили, абы ничимъ не отмѣняючи, одно такъ власне яко они передъ нимъ жалобу клали и въ правѣ поступовали, подъ печатью своею дать имъ казалъ (Луцьк, 1566 РЕА II, 167); ино я на он час перед их милостью жалобу положил на князя Корецкого (Володимир, 1542 АрхЮЗР 1/VI, 34); твоя м(л)... пріятеле(и)... и слу(г) свои(х) по мѣсте(х) насылаючи з домо(в) и по ѱлица(м) волочи(л) и бороды то(р)галъ, што на соборе нашо(м) пре(д) нами жалобницѣ многіе на тебе покладано (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 1 зв.); ѿ чо(м) они... покладáли на твою мл(с)ть жáлобы (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 1);

– *жалобу чинити (чынити) / вчинити* (на кого, про що і без додатка) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 117): Якож и того подданого Троецкого... передо мною врядом постановили, который в тьиж слова, якъ и оный священник, о квгалтъ жоны своее Аннушки и о лупъ жалобу чинил (Луцьк, 1575 АрхЮЗР 8/VI, 425); и(х) мл(с)ть... жалобѣ чынилъ тыми словы (Київ, 1613 ЦДІА Лен. 823, 1, 341, 92 зв.); Такъ же есмо на нимъ сами до замку были пошли, хотячи... на врядника Берестецкого, Станислава Уса, ... жалобу вчинити (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 6/І, 51);

– *жалобницу скаржити* (на кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 118): а вы, згду любячи, от патріархи до папѣжа утѣкаете, а обѣ сторонѣ зражаеъ, подписавшия первой руками своими на всѣхъ декретахъ патріаршихъ порядковъ на соборѣхъ берестейскихъ, як на

вас жалобницу свою всѣ мѣста его королевской милости скаржили на сеймѣ прошлом (Львів, 1605–1606 Перест. 43).

Лексема *дѣло* (*дело*) у староукраїнській мові передає значення ‘справа, що підлягає судовому розглядові’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 15), як і тепер, щоправда, значення стало застарілим (СУМ-2, с. 304): Смотрели есмо того дела с паны радами нашими (Вільна, 1507 AS III, 44); Смотрили есмо того дѣла: жаловали нам ігумен... Касьян зо всею братьєю чернцами... на войта кїевского..., штож дей онь отнимаетъ берегъ нашъ црковный к земли к своей Четоновской (Київ, 1580 АрхЮЗР 8/IV, 167). Судовий розгляд справи як процес у писемних джерелах передається термінами:

– *затягъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹¹, с. 18) (графічний варіант – *затагъ*, фонетичний – *затегъ*): Кто тое одно бачити хочет, що то ест? и що за собою поносит той зятягъ sprawy тоеи, и што за вѣкъ живемо? (Львів, 1608 АрхЮЗР 1/XII, 528). Із лексемою *затягъ* зафіксовано два термінологічні словосполучення *затягъ* (*затагъ*) *права*, *затягъ правный* із семантикою ‘чинність, пов’язана зі судовим процесом’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹¹, с. 18);

– *интенція* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹³, с. 148–149) (варіанти: фонетичний – *интенция*, графічний – *интѣнѣция*, фонетико-графічний – *интенция*) походить від латинського *intentio* (SŁP-3, s. 216) за посередництвом польської мови – *intencja* (SJP-2, s. 139): А такъ я, по(д)коморы(и)... прихилиячися до права посполитого, а до того, же на пе(р)шо(и) и(н) те(н)цы(и) в зе(м)стве па(н) по(д)судокъ оборо(н) жа(д)ны(х), абы то сыно(м) свои(м) поступи(т) ми(л), не вноси(л),... далѣ(и) сторонамъ по(з)ваны(м) поступовати наказа(л) (Житомирщина, 1599 ККПС 123);

– *контроверсія* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 243) (фонетичні варіанти – *контроверсия*, *контроверсїа*, *контроверсыя*, *контраверсия*, *конътроверсия*, *конътроверсыя*, графічні – *контроверсїя*, *контроверсѣя*, *конътроверсия*, *конътроверсьия*), запозичено з латинської мови (*controversia* – SŁP-1, s. 747) за посередництвом польської (*kontrowersja* – SJP-2, s. 456): Ку тому, ижъ апеляция безъ контроверсии быти не можетъ, а тутъ конътроверсия быти не могла, ани была, кгдажъ контроверсия быти не можетъ; бо его милость, панъ Брацлавский, не естъ тутъ позванъ о самую речъ (Володимир, 1592 АрхЮЗР 1/I, 330). Зауважмо, що з цією лексемою зафіксовано термінологічне словосполучення *контроверсии* (*контроверсѣи*, *конътроверсии*, *конътроверсьи*) *сторонъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 244) у значенні ‘судові дебати’, які були необхідною частиною судового розгляду справи і проводилися після закінчення судового слідства: Суд нынешный кгородский луцкий, конътроверсьи сторон обохъ – поводовое самое, а позваное презъ уроженого пана Станислава Козаковича Прошицкаго, умоцованого ее – до суду нынешнего вношонныхъ выслулавшы... позванымъ поступовати наказуемъ (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 435).

На означення ж дії ‘порушувати судову справу проти когось, судитися з кимось’ фіксує в писемних джерелах з інверсійними варіантами три синонімічні субстантивно-дієслівні двокомпонентні термінологічні словосполучення з іменником *право*:

– *вести право* // *право вести* (з ким, о що) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻³, с. 249): старостове ведѣчи право з шля(х)тичо(м) в повіте своє(м) све(д)ко(в) своє ю(р)здыщия стави(ти) не могу(т) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 26 зв.); пан Мышка в час прийяття того року ся колвек послугою господарською забавен и до Вилна по пенези на служебныхъ послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородчичі, 1553 АрхЮЗР 8/VI, 18);

– *вступовати у право* // *в право вступовати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 56): прїате(л) ѣмоцованы(и)... па(н) миха(и)ло... не (в)стѣпѣючи ѣ право и захова(в)ши себе напере(д)

вси обороны правные то(л)ко ѿ(д)мовы противко том҃у по(з)в҃҃ чинечи (1582 ЖКК II, 108); а то(т) де(л) мели есмо межи собою в доброй воли в право не вст҃҃поуючи Я ива(н) т҃҃(р) до ты(х) м҃҃сть маю тыи им҃҃на де(р)жати (Житомир, 1502 Арх.Р. фотокоп. 5);

– *вступоватися въ право // въ право вступоватисе* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 57): а на врьд҃... триста копь грошей, а малжонце моеи... вси шкоды и наклады еи, не вступуючися въ жадное право, толко словом҃ смееть поведити, маеть еи доброволне оправити (Затурці, 1559 ИКА дод. 88); ствросты володимерскіе и иншиє врадники въ тоє право их҃ маждебурское вступоватисе и силы-моцы судити... не мають (Вільна, 1509 АрхЮЗР 5/1, 28). Або ж під впливом старопольської актової мови зі вказаним вище значенням простежую вживання термінів *запозвати* (*запозѣвати*) (кого), *запозватися* (від стп. *zapozwac* – SJP-8, s. 230) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁰, с. 156): в которо(и) справе... поведове позваных҃ на роки звиш҃ьменоване позовом҃ листовным҃ запозвали там҃ по контрове(р)сиях҃ с҃д҃ь земски(и) киевски(и) (Київ, 1618 ЦНБ ДА/II-216, 102); повед҃ь тепереш҃ни(и)... квит҃ь... // отримал҃ ѿ чом҃ь... тестамент҃ь и квит҃ь... шире(и) в соб҃ь ѿп҃҃вають (!) до которых҃ се пово(д) во всем҃ прихилив҃ши до заплаченя и ѿ(т)даня тоє с҃м҃ьмы... пана Киевського запозьвал҃ь (Люблін, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 147 зв.-148); па(н) Дорогоста(и)ски(и) з о(д)ноє, а пн҃ве вс҃ь чотири Трипо(л)скиє з другое стороны, запозвалися // были з obu сторо(н) ро(з)ными по(з)вы и ѿ ро(з)ные кри(в)ды, нає(з)ды, грабеж҃ь и ѿ з(б)єглыє по(д)даные (1599 ККПС 111–112). Словник за ред. Б. Грінченка подає термін *запозиватися* (Грінч.-2, с. 82), а СУМ фіксує його як архаїзм (СУМ-3, с. 271). Із проведенням судової справи пов’язане стійке словосполучення *судовне зас҃сти* (СУМ-10¹⁶⁻¹⁷, с. 236): чогосмы и сами бытностю нашею во Львов҃ь и в рогагин҃ь с҃д҃ивши досмотрили, и вселе(н)ском҃ патр҃іарх҃ возв҃҃стили на што с҃д҃овне вселе(н)ски(и) патриах҃ь, выдал҃ь на него декре(т) (Новгородок, 1594 ЛСБ 267).

Інколи суди тимчасово позбавляли волі підозрюваного у вчиненні злочину, тобто здійснювали *арешт* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹, с. 125) як запобіжний захід: по котором ареште девку, на йме Ганну, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаємне до Воротнева... выправили (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 495). Зауважмо, що термін *арешт* фіксують у своїх словниках і Є. Тимченко (Тимч.-1, с. 34), і Б. Грінченко (Грінч.-1, с. 9). Можна віднайти його і в СУМ зі збереженням давнім значенням ‘позбавлення волі, взяття під варту кого-небудь’ (СУМ-1, с. 58).

Узявши до уваги позовну заяву потерпілого й розпочавши розгляд судової справи, суддя досліджує докази та допитує свідків. Тож цілком закономірно у староукраїнській мові виявити трикомпонентне термінологічне словосполучення *к присяже вести* у значенні ‘приводити кого-небудь на судову розправу як присяжного свідка’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻³, с. 249): по(п) пече(р)ски(й)... з моим҃ выездо(м) с҃л҃ згоди(л) и ѿколо сведе(ц)ства и присяги на(д) тыє доводи значне показаные све(т)ков҃ь спирать и(к) присяже вест҃ь игумена не было кому (б. Києва, 1585 ЦНБ ДА/II-216, 4).

Дослужуючи писемні джерела XVI – першої половини XVII ст., варто виокремити також низку термінів, що позначають учасників судового процесу:

– *асесорь* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹, с. 139) ‘судова, службова особа, судовий засідатель’: мы господарь с паны радами нашими... нарадившысе, декрет асесоров наших утвердили есмо (Варшава, 1596 ЗНТШ XXXI–XXXII, 15). Термін походить від латинського *assessor* (SŁP-1, s. 282). Його вживання у староукраїнській мові зумовлене виникненням на початку XVI ст. суду асесорів, який розглядав справи, що раніше належали до компетенції суду великого князя, діяв за його особливим дорученням, а саме: розглядав апеляції від

міст, справи привілеїв на маєтки та розмежування маєтків шляхти і короля, фінансові справи тощо (див.: Кубрак, 2018, с. 63). У наш час термін *асесор* увійшов до розряду історизмів (СУМ-1, с. 65);

– *комисарь* (графічні варіанти – *комѣсарь*, *коммисарь*, *коммиссарь*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 209) ‘уповноважена особа’: прото абы(с)те сѧ ведлу(г) росказа(н)я в томъ заховали а суму пнѣ(и) два(д)ца(т) и пѧ(т) копѣ гроше(и) на ва(с) люде(х) смеди(н)ски(х) ѿ(т) комисаре(и)... кнѣзю анѣдрю... ку(р)пскому всказаную заплатили (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 78). Комісар у ВКЛ очолював комісарський суд, який займався переважно вирішенням межових спорів (див.: Захарченко, 2019, с. 152). Цей юридичний термін запозичено з латинської мови (*commissaries* – SLP-1, s. 637) за посередництвом польської (*komisarz* – SJP-2, s. 421). Зберігся він і в сучасній українській мові (СУМ-4, с. 246);

– *компромисарь* (графічний варіант *комѣпромисарь*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 218) ‘полюбовний суддя’: И за то в. м(л), пнѣ по(д)коморы(и) и пнѣ комо(р)нику, яко суде(и) свои(х) полюбовны(х) и комѣпромисаровъ,... просимъ (Київщина, 1600 ККПС 145). Термін *компромисарь* – запозичення з латинської мови (*compromissarius* (SLP-1, s. 639)) за посередництвом польської (*kompromisarz* (SJP-2, s. 428)). У досліджуваний період на українських землях популярності набув полюбовний або компромісний суд на чолі з компромісаром, метою якого було замирення сторін без особливих утрат для їхньої честі та можливості подальшого співіснування (див.: Захарченко, 2019, с. 155);

– *коморникъ* (фонетичний варіант – *коморник*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 214) ‘судовий виконавець’: Я Лео(н)те(и) По(д)гаецки(и) Комо(р)никъ по(д)комо(р)ства брасла(в)ского вызнаваю... што... па(н) Ливри(н) Песочи(н)ски(и)... име(н)е своє дедичное... продалъ мнѣ... за сто золоты(х) по(л)скихъ (Вінниця, 1604 ЛНБ 5, II 4051, 38). Цей термін польського походження – *komornik* (SJP-2, s. 424), пов’язаний із функціонуванням у ВКЛ у XVI ст. підкоморського або межового суду, що розглядав справи про розмежування земель. Комірник як заступник судді-підкоморія мав уповноваження здійснювати судочинство (див.: Захарченко, 2019, с. 160–161). Аналізовану лексему можна віднайти і в словнику Є. Тимченка (Тимч.-1, с. 374). Словник української мови за ред. Б. Грінченка подає лексему *комірник* у значенні ‘збирач мит на митниці’ (Грінч.-2, с. 276). Окрім того, у сучасній українській мові лексема *комірник* побутує з омонімічним значенням ‘той, хто завідує коморою, складом’ (СУМ-4, с. 246). Фіксуємо також у давніх писемних джерелах двокомпонентне субстантивно-ад’єктивне термінологічне словосполучення *коморникъ граничный* (графічний варіант *граничьный*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 215) ‘заступник межового судді’: А што по(з)ваны(и) показує(т) яко є(ст) свѣде(ц)тво комо(р)ника грани(ч)но(г) теды... тѣ(т) жа(д)ны(х) грани(ц) николи не чыни(л) комо(р)никъ межи свищовомъ а бѣ(к)о(и)мою (Луцьк, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 18 зв.);

– *екзекуторъ* (графічний варіант – *екъзекуторъ*, фонетичні – *ексекуторъ*, *екзекуторъ*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-9, с. 36) ‘виконавець (заповіту, вироку, ухвали)’: Мы те(ж) ту(т), судовые, не є(с)тесмо су(д)ями, але є(к)зекуторами декрету трибунальско(г)о (Житомирщина, 1639 ККПС 198). Термін походить від латинського *exsecutor* (SLP-2, s. 454) за посередництвом польської мови – *egzekutor* (SJP-1, s. 674);

– *конвинкованный* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 222) ‘оскаржений, обвинувачений’: А пленипоте(н)говѣ... поведили же жаде(н) таковимъ способомъ и(н) конѣди(к)тамине ко(н)ви(н)кованы(и) быти не може(т), кгда еде(н) юри(с)та ѿдо двухъ сторонъ, то є(ст) ѿ(д) сте(н)ника, ѿ(д)правує (Київщина, 1639 ККПС 277). Перед судом обвинувачений мав з’явитися в чітко визначений час, підтвердженням чого слугують виявлені в

СУМ¹⁶⁻¹⁷ два термінологічні словосполучення *година арештовая* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-6, с. 240) та *година звякла до арешту* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-6, с. 240): на позовъ жалобы поводовы з во(л)нымъ тоє справы арештомъ взда(н) (!) которое взда(н)є ω године звякло(и) арештово(и) будѣчи до арештѣ тоє справы чере(з) тогожь во(з)но(г)... привольваны по(з)ваные, // ... чере(з)... пана яна завийшѣ арештоваль (Київ, 1607 ЛНБ 5, П 4052, 28–28 зв.); А ижь позваны(х) бѣдѣчи ω године зви(к)ло(и) до арештѣ тоє справы черезъ тогожь возного... привольваны не ста(л)... а преречоны(и) ѣмоцованы(и) стороны поводовое... к то(и) справе домовя(л)се (Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 2);

– *инстигаторъ* (графічні варіанти – *инстикгаторъ*, *иньстикгаторъ*, *инстигаторъ*, *инстигатор*, фонетичні – *инстыкгаторъ*, *иньстыкгаторъ*, *инстыгаторъ*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-13, с. 144) ‘(урядова особа, що здійснювала нагляд за правосуддям, судовий оскаржувач) прокурор’: Приточиласе справа з реестрѣ сѣдового за прыволоанемъ возного шляхе(т) но(г) яна Снециньско(г) межи иньстыкгаторомъ Сѣдовымъ и его деляторами (Київ, 1643 ЛНБ 5, П 4064, 125). Потрапив цей термін до судочинства з латинської мови (*instigator* – SLP-3, s. 202) за посередництвом польської (*instigator* – SJP-2, s. 142). Зафіксований він і в словнику Є. Тимченка (Тимч.-1, с. 350);

– *заступца* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-10, с. 228) ‘(особа, яка відстоє на суді інтереси обвинуваченого) заступник, захисник’: А листы выписы // и оповеда(н)я и (в)се тоє право и доводы, которые поводовая сторона проти(в) ѡбжалованое стороны в то(м) праве мела, маю(т) проти(в) которому засту(п)цы ити и (в) права ме(с)це мети та(к) яко и проти(в) ѡбжалованому и имя засту(п)цы за имя ѡ(б)жалованого буде(т) розѣмено (1566 ВЛС 9–9 зв.). Термін походить від польського *zastępca* (SJP-8, s. 286). У сучасній українській мові зазначене вище староукраїнське значення передає термін *адвокат* (СУМ-1, с. 19).

Цікава також лексика, пов’язана із правовим захистом у суді, аргументуванням, показами, допитами тощо. Так, у писемних джерелах лексеми *везнати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-11, с. 218) (походить від польського *zeznać* – SJP-8, s. 299) та *везнати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-12, с. 141) вживаються у значенні ‘дати свідчення (в суді); зізнатися (у чому)’: Я Сѡле(х)но... стану(в)ши... доброво(л)не пре(д) оура(д)и и ѡса(д)цю... є(ст) везна(л)и и везнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половину вла(с)ной ѡчизны своєи (Одрехова, 1573 ЦДІАЛ 37, 16, 2); Стало сѣ есть... пре(д) присл(ж)ники ставши ива(н) глоде(н)скы(и) доброво(л)не везна(л)и то иже о(н) прода(л) ролю свою... сынови бры(н)циномуу (Одрехова, 1549 ЦДІАЛ 37, 16, 1). У значенні ‘доказ, судове підтвердження’, що було необхідним для переконання судді у правомірності своїх дій, зафіксовано синонімні терміни як іншомовного походження *алекгация* (з фонетичними варіантами *алекгация*, *аллегация*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-1, с. 95), *конвикция* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-14, с. 222), які запозичено з лат. *allegatio* (SLP-1, s. 149), *convictio* (SLP-1, s. 759) за посередництвом стп. *alegacja* (SJP-1, s. 23), *conwiksyja* (SJP-1, s. 459), так і питомі лексеми *выводъ* (графічний варіант – *выводь*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-5, с. 121) та *доводъ* (графічний варіант – *довод*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-8, с. 75), які слугували стрижневими компонентами двочленних субстантивно-дієслівних та субстантивно-ад’єктивних термінологічних словосполучень *выводъ учинити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-5, с. 121) ‘привести доказ на свою користь’: Теды громада, мещане... Житомирские... зъ себе выводъ учинили, и съ тыхъ я причинъ волными чиню (Луцьк, 1609 АрхЮЗР 6/І, 361); *давати выводъ* (на що) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-5, с. 121) ‘свідчити (про що)’: онъ давалъ на то выводъ, ижь у мельницы меду пресного пчоль своихъ... выбравши, мѣщанину Мелницкому... за шестнадцать грошей прода(л) (Луцьк, 1564 Ів. 264); *доводъ правный* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-8, с. 75) ‘доказ, що має юридичну силу’: Мы выслушавшы жалобы и(х) позвѣ... и всихъ таковыхъ

доводовъ правны(х) ѿ(т)... пана Станислава... всказѹемъ сѹмы пнѹе(и) позычное... за зарѹки водлѹ листѹ ѿписѹ его (Кременець, 1581 ЛНБ 5, П 4044, 88 зв.); *доводѹ всказати* (кому) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 35) ‘доказати, довести’: маючи дей при себе возного и сторону, тую шкоду ко всимъ селомъ Рожищскимъ, за невыходъ ихъ, приложила, осу-мовавши, я водлугъ менованя шкодъного, на шкоды его доводѹ ему всказала (Луцьк, 1583 Ив. 277). До цієї ж групи віднесемо термінологічні словосполучення *права достоати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁸, с. 173) у значенні ‘доказати свою правоту; довести судову справу до кінця’: перед тыми сѹдами ѿдинъ дрѹгомѹ права достоати не хотели и збожа и сена пограбили (Краків, 1524 AS III, 260), *правомъ зыскати* (що, що у кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹², с. 233) (походить від польського *zyskać* – SJP-8, s. 672) із семантикою ‘відсудити’: который же островъ у мѣщанъ Киевскихъ перед господаремъ его милостью правомъ есмо зыскали (Київ, 1534 АЮЗР I, 84); Аще Князь... отойметь... имѣне, или иное што Церковное правомъ не зыскавши, или што боудеть сѹправа кѹ Цркви присоужено... намъ того Листомъ наши(м)... обослати штобы Црковное Цркви Бжѣей ѿ(т)далъ и очистилъ (Львів, 1614 Вил.соб. 16), *правомъ (правне) доходити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁸, с. 188) у значенні ‘(домагатися чогось за допомогою судового вироку) доказувати судом (у суді)’: са(м) за себе прирекаю и доброво(л)не ѿписѹюся и(ж) жаде(н) з ни(х) ани я са(м) жа(д)ны(м) право(м) на не(м) само(м)... доходити и по(и)скивати николи не має(м) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 48 зв.); теды так тотъ посаг, яко и иншиє спадковые речи по родичахъ моих, што бы на часть мою належало, вышѣреченой цорце моей милой... дарую и яко своеє власности правне доходити волно ей будетъ (Руда, 1646 ПККДА I-1, 86), та словосполучення *судомъ истязати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹³, с. 217), що вживається зі значенням ‘допитати судовим порядком’: та(к) же и в рогати(н) прише(д)ши сѹдо(м) истяза(в)ши, люди ѹсмири(в)ши, проти(в)нико(м) запрети(лі) есмо, вселенскому(ж) патриа(р)хѹ на епѹ(с)па ѿ(т) насъ во(з)вести(с) (Берестя, ЛСБ 260, 1 зв.).

Через неявку когось з учасників процесу до суду або за недостатньої кількості доказів учинення правопорушення судову справу могли припинити, тобто *заморити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁰, с. 101) – відкласти її розгляд на певний термін. Поняття відтермінування визначається лексемою *лимитация* (графічні варіанти – *лимѣтация, лѣмѣтация*, фонетичні – *лемитацяя, лимитацяя, лимѣтацяя*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁶, с. 40) та термінологічними словосполученнями в *лѣмѣтацию власти* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁶, с. 40) ‘бути відтермінованим’, *лимѣтация задворная* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁶, с. 40) ‘відтермінування задвірного суду’: справа... пото(м) на релѣции зоста(в)ши в лѣмѣтацию впала, в которѹю то справѹ и всѹ ро(з)ницы и заштѣе наши которые межи нами зъ акое кольвекъ мѣры и въ яко(м) кольве(к) стопню по се(и) днѣ даты выше написа(н)ное были (Острог, 1596 ЛСБ 563); справа... пре(з) Пнѣ... воеводѹ Кие(в)ского до дня и рокѹ лимѣтациє задво(р)ное которає пере(д) его короле(в)скѹю мило(ст)ю припаде(т) и сѹжона бѣдетъ ѿ(т) нынешнего дне до дне и рокѹ пришлого (Острог, 1595 ЛСБ 307, 1).

Причина, через яку відкладали справу чи судовий процес, у писемних джерелах досліджуваного періоду позначалася терміном *ексцепция* (графічні варіанти – *ексцепция, ексцепция*, фонетичні – *ексцепцяя, ексьцепцяя, ексьцепция*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 41), що походить від латинського *exceptio* (SLP-2, s. 392) за посередництвом польської мови – *ekscerpcja* (SJP-1, s. 679). Із останньою лексемою також зафіксовано двокомпонентне дієслівно-субстантивне термінологічне словосполучення *ексциповати форумъ* з інверсійним варіантом *форумъ ексьциповати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 42) у значенні ‘відводити суд як неправомочний розглядати дану справу’: На то, ижъ есть позваная сторона духовно

особою, ексциповати форумъ не можетъ, ижъ поводъ не позыскуеть того, абы мель быти отсужоный добрь духовныхъ, албо духовенства, о што судять в духовномъ праве (Луцьк, 1598 АрхЮЗР I/VI, 246); я са(м) а по не(м) ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... станути маємо и повинни будемо стано(в)ши... фору(м) не екьсципуючи оборо(н) пра(в)ны(х) и непра(в)ны(х) (Вінниця, 1620 ЛНБ 5, III 4057, 31).

Судова справа могла і в *арешти зостати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-1, с. 125), тобто ‘припинитися, не розглядатися’: справа на сеімъ выточена по ω(д)ержаню коньтуллаціи на д(р)угомъ терьмини гди (с) взиску (!) была вздавана (?) заарештован(н)ємъ стороны позва(н)ной на сеімъ в арешти зостала (Житомир, 1649 ДМВН 191).

У разі *достояня права* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-8, с. 173) ‘доведення судової справи до кінця’ суд ухвалював судове рішення. Так, на означення поняття ‘вирок’ у СУМ¹⁶⁻¹⁷ представлено терміни:

– *вырокъ* (графічні варіанти – *вирокъ, вырокъ*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-6, с. 26): кгда се то за Апеляцныи стороны Позваное на трибуна(л)... любе(л)ски(и) было выточило су(д) головны(и) вырокъ кгородъ ωного ѳтве(р)жаючи выби(т)є кгва(л)товное при(з)на(л) ω(д)накъ есче и на и(н)квизицию дава(л) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 106). Фігурує ця лексема і в словнику Євгена Тимченка (Тимч.-1, с. 152). У сучасному українському діловодстві термін *вырокъ* зберіг давню семантику – ‘рішення суду про винність або невинність підсудного’ (СУМ-1, с. 28; Грінч.-1, с. 183);

– *зыскъ* (графічні варіанти – *зыскъ, зыскъ, зыск, зыскъ*, фонетичний – *зіскъ*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-12, с. 234) як документ про судове рішення: гди вси права, привилея, записы, зыски и презыски, баницыи скрутныи,... мембраны на певные суммы и долгы, тамъ в том замочьку спалили и в попел обернули (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 168). У сучасній українській мові ця лексема хоч і збереглася, проте вживається лише у значеннях: 1) ‘сума, на яку прибуток перевищує витрати’; 2) ‘прибуток від якогось роду діяльності, від заснування чого-небудь і т. ін.’; бариш’; 3) ‘добрий результат, користь від кого-, чого-небудь’ (СУМ-3, с. 568);

– *декретъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-7, с. 225), походить від латинського *decretum* (SŁP-2, s. 33): А суд... не ко(н)чачи тоє sprawy, для розмышле(н)я ω(т)ложи(л) до дня третего на декре(т) (Житомир, 1584 АЖМУ 95). У сучасній українській літературній мові найменування *декретъ* зберегло давню семантику (СУМ-2, с. 236; Грінч.-1, с. 367);

– *зналезеньє* (графічний варіант – *зналезеньє*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷-12, с. 88), запозичено з польської мови (*znalezienie* – SJP-8, s. 579): ω(т)ступуючи ω(т) апеляцныи пре(з)повода, ω(т) декрету зналезенья непоря(д)но(г)о по(з)ву... в то(и) справе ω ро(з)граниче(н)є кгру(н)товъ ωбухо(в)ски(х) (Горошки, 1642 ДМВН 223).

Саме поняття ‘виконання судового вироку’ передається терміном *екзекуция* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-9, с. 36) (фонетичні варіанти – *екзекуция, екзекуция, екзекуция, ексекуция, екъзекуция*, графічний – *екъзекуция*), який запозичено з латинської мови (*exsecutio* – SŁP-2, s. 454) за посередництвом польської (*egzekucya* – SJP-1, s. 674). Зауважмо, що ця лексема слугує стрижневим компонентом низки двочленних термінологічних словосполучень. Це:

– субстантивні синонімічні термінологічні словосполучення *выконанє екъзекуцыйи, чиненя екзекуцыйи* (СУМ¹⁶⁻¹⁷-9, с. 36): я, бачачи таковыє розные интенцыє и зданя ихъ, сказуючи ихъ всихъ яко злочинцовъ на горло, и зъ выконанемъ тоє екъзекуцыйи, под которую подлегли, задержавшыся для тыхъ то сентенцый, и несквапляючися надъ некоторыми зъ насъ, але тыми, которые ся бытъ меновали людьми народу шляхетского

(Луцьк, 1596 АрхЮЗР 3/І, 121); роськазѹємо абысь пере(д) сѹдо(м)... станѹли... до присѹження... вини баници... взглядомъ спротивеняе ономѹ до заплаченъя поводовое стороны перепалы(и) на тыхъже помененыхъ мастьностяхъ ваши(х) недопусченъя и забороненъя чиненя екзекѹци перепалое ѿ чомъ процесъ наосв. вашо(и) ѿтрыманы(и) шире(и) в собе мас(т) (Луцьк, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 121);

– інверсійні варіанти дієслівних термінологічних словосполучень *екзекуцію* (*екзекуцію*) *чинити* / *учинити* // *чинити* / *учинити екзекуцію* (*екзекуцію*) (на чому і без додатка) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 36): Прото(ж) мы ннѣ... декре(т)... выпо(л)няючи, екзекуцію чинимо (Берестя, 1594 ЛСБ 260, 2); су(д) земьски(и)... ѿ(д)правѹ skutечную и неѿ(д)волочную екзекѹцію на добро(х) по(з)ваны(х)...// ...ѹчинити и выконати мас(т) (Люблін, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 123–123 зв.); его м(л) пнѣ Ти(ш)кеви(ч)... на ты(х) добра(х) урядови к(р)о(д)ско(му)... чини(т) є(к)зекуцы(и) не допу(с)ти(л) и ми(ц)но заборони(л) (Житомир, 1609 ДМВН 154); вря(д) хоте(л) ѹчини(т) ѿ(т)правѹ и екзекѹцію на то(м) селе (Київ, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 80); і синоніміне до них термінологічне словосполучення *екзекуцію выконати* (на кому, чому) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 36): розказуемо, абы верность ваша... за тымъ екзекуторіальнымъ листомъ универсаломъ нашимъ, епископови Луцкому, приятелемъ и слугамъ его на томъ Болобане самои особе и добрах его... екзекуцію skutечную и неотволочную... водлугъ звичаю права посполитого,... выконали (Варшава, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 285).

На означення дії, пов'язаної з невиконанням судового рішення, умисного ухилення від виконання вироку, у досліджуваних джерелах уживається термін *дерекговати* (фонетичні варіанти – *дерекговати*, *дерокговати*, *дерыкговати*, словотвірний – *дерекговать*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 249), який походить від латинського *derogare* (SLP-2, s. 103) і запозичений за посередництвом польської мови (*derogować* – SJP-1, s. 446): панъ Браславский... ставши самъ очевисто, справу тую на вгуду рознялъ и рокъ себе доброволне утвориль, тутъ вѣ томъ же к(р)оде тутошнемъ, нивъ чомъ не дерокгуючи декретови трибуналскому (Володимир, 1592 АрхЮЗР 1/І, 326).

Також позивач та обвинувачений мали сплатити мито на користь судді, яке у староукраїнській мові XVI – першої половини XVII ст. передавалося термінами *вина* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60): винъ ани пересѹдовъ брати... николи не мають (Почаїв, 1597 ПВКРДА IV-1, 48), *децковане* (графічний варіант *децьковане*, словотвірні варіанти *децкованье*, *децькованье*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁸, с. 5): Пересѹ(д) децькованье вижова(н)є вини во(д)лѹгъ статѹтѹ (1552 ОБЗ 144), *децкованое* (графічний варіант *децькованое*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁸, с. 5): Пове(ж)ное а де(ц)кованое бирано по грошѹ (Варшава, 1616 ООЗ-2, 2 зв.). Їх можна віднайти і в словнику Є. Тимченка (Тимч.-1, 101; Тимч.-1, 207), і в словнику за редакцією Б. Грінченка (Грінч.-1, 172).

У разі винесення обвинувального вироку, суд постановляв вид і міру покарання обвинуваченому, який *попавъ в вину* (*вини*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 80), тобто 'був винним'. Серед них виділялися:

1) штрафи, відшкодування заподіяних збитків (простежується перевага стійких словосполучень з іменником *вина*): *вина пенежная* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60) 'грошовий штраф'; *вина правная* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60) 'кара, штраф, визначені законом'; *вина статутная* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60) 'кара, штраф, визначені статутом'; *вина церковная* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60) '(кара, штраф, визначені на користь церкви) церковна кара'; *головщина* (словотвірний варіант – *головцизна*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 3) 'плата, штраф за вбивство'. Останній термін фігурує і в словнику Є. Тимченка, але у значенні 'грошова винагорода за голову вбитого' (Тимч.-1, с. 180);

2) судове покарання через позбавлення волі або вигнання: *арештованє* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹, с. 123) ‘арешт, арештування, затримання’ (пор. *арештування* – Грінч.-1, с. 9); *в'язенє* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁶, с. 174) ‘1. (позбавлення волі) ув’язнення; 2. в’язниця, тюрма’ (пор. *в'язенє* ‘тюрма, тюремне ув’язнення’ (Тимч.-1, с. 167); *в’язниця* ‘тюрма’ (Грінч.-1, с. 261), ‘приміщення, де тримають в’язнів’ (СУМ-1, с. 797)); *мати у везеню* (кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁷, с. 77) ‘тримати когось в ув’язненні’; *караня (карность) отнѣсти (отнести)* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 50, 55) ‘бути покараним’; *взяти каранье* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 50) ‘понести покарання’; *всадити* (фонетичний варіант – *усадити*, графічний – *всадити*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 21) ‘(ув’язнити, позбавити волі) посадити’ (пор. *посадити* розм. ‘ув’язнити’ (СУМ-7, с. 306)); синонімі стійкі словосполучення з іменником *всадити*: *всадити (всадити, усадити) в темницю (темницю, темьницю) // до темницы (темницѣ) всадити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 22) ‘(в тюрму) посадити, всадити’ (пор. *посадити в тюрму (під арешт, за грати)* розм. ‘ув’язнити, позбавити волі; засадити’ (СУМ-7, с. 306)); *до коморьки всадити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 22) ‘ув’язнити, всадити, посадити’; *на горло осадити (посадити)* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 31) ‘ув’язнити до кінця життя’; *инфамия* (графічний варіант *инѣфамия*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹³, с. 153) ‘(покарання ганьбою за кримінальний злочин у випадку відсутності оскарженого на суді) позбавлення честі, гонору, ганьба’ (термін запозичено з латинської мови (*infamia* – SŁP-3, s. 134) за посередництвом польської (*infamia* – SJP-2, s. 125); синонімі лексеми *выволанє* (графічні варіанти – *выволанье, выволанье*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 122) ‘(примусове відправлення за межі країни або її частини) вигнання’ (пор. *выволанє* – Тимч.-1, с. 131) та *баниция* (графічні варіанти – *баниция, банниция, банѣция, банѣця, банѣця*, фонетичний – *баниция*) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻², с. 16) ‘(позбавлення людини громадянських прав і вигнання її з країни) баніція’ (термін походить від латинського *bannitio* – SŁP-1, s. 344 за посередництвом польської мови *banicja* – SJP-1, s. 94. Пор. *баниция* ‘вигнання’ (Тимч.-1, с. 44), *баниция* заст. ‘покарання, що полягає в оголошенні людини поза законом, засудженні її на вигнання’ (СУМ-1, с. 100)). Остання лексема слугує стрижневим компонентом чотиричленних синонімічних термінологічних дієслівних словосполучень *баницию на себе носити, баницию на себе одержжати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻², с. 17) ‘бути засудженим на вигнання, зазнавати / зазнати баніції’. До цієї ж групи можна віднести двочленні синонімі стійкі словосполучення з іменником *вина*: *вина баницияйна, вина баниция* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 59) ‘покарання вигнанням з батьківщини’;

3) тілесні покарання: *въ ланцухъ (до ланцуха) всадити (усадити)* (кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 22) ‘накласти кайдани, закувати’ (пор. *взяти (посадити) на ланцюг (ланцюги)* ‘закувати в ланцюги, прив’язати ланцюгом’ (СУМ-4, с. 446)); *на коло всадити* (кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁵, с. 22) ‘взяти на тортури’;

4) смертна кара: синонімі двокомпонентні субстантивні термінологічні словосполучення *екзекуция остаточная // остатняя екзекуция* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 36) ‘кара смерті’; *кыыва вина* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 59) ‘кара смерті’; *данье горла* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 31) ‘смертна кара, страга’; синонімі дво- і тричленні стійкі словосполучення зі стрижневим компонентом *горло*: *сказовати на горло // на горло всказывати / всказати* (кого) (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 32) ‘засуджувати / засудити на смерть’; *на горло судити* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁷, с. 32) ‘засуджувати на смерть’; *горломъ (на горле) карати // карати горломъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻², с. 16) ‘карати смертю’ (пор. *горломъ (на горлѣ) карати* (Тимч.-1, с. 183); *на горло скарати* (Грінч.-1, с. 313)).

Відзначу, що до реєстру СУМ¹⁶⁻¹⁷ на означення поняття ‘кара, покарання’ увійшли синонімі терміни:

– *вина* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁴, с. 60). Цей термін не зберіг давньої семантики в сучасній українській мові і вживається у двох значеннях: 1) ‘негативний вчинок або злочин; причетність до них або до чогось неприємного, що сталося’; 2) ‘те, що спричиняє, призводить до чого-небудь; причина’ (СУМ-1, с. 438);

– *казнь* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 14), термін запозичено з церковнослов’янської мови (*казнь* – ПЦС, с. 241), і вживається він ще у значенні ‘в’язниця’;

– *каране* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 50), походить від польського *karanie* (SJP-2, s. 257). Пор. *каране* (Тимч.-1, с. 358); *карання* (Грінч.-2, с. 220; СУМ-4, с. 101);

– *карність* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 55), який запозичено з польської мови (*karność* – SJP-2, s. 275). Пор. *карність* (Тимч.-1, с. 359) ‘покарання’, *карність* (Грінч.-2, с. 222; СУМ-4, с. 109) ‘карання, покарання’ (термін відійшов у розряд архаїзмів).

Окрім покарання правопорушника, суд також міг накласти арешт на його майно, тобто *заарештовати* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻⁹, с. 191).

Якщо позивач чи обвинувачений не був згодний із рішенням суду, то міг подати у вищу інстанцію скаргу, що позначалася терміном, як і тепер, *апеляція* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹, с. 114), який запозичено з латинської мови (*appellation* – SLP-1, s. 225) за посередництвом польської (*apelacja* – (SJP-1, s. 47). Порівняйте з *апеляція* (Тимч.-1, с. 33); *апеляція* (СУМ-1, с. 54)). Також у СУМ¹⁶⁻¹⁷ на означення оскарження постанови суду зафіксовано ще один термін латинського походження *контравенція* (СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴, с. 241), який не зберігся в сучасній українській мові. До того ж апеляційні звернення з боку позивача та відповідача не передбачали жодних грошових витрат (див.: Захарченко, 2019, с. 162).

Отже, можна підсумувати, що в писемних джерелах литовсько-польської доби лексика на позначення понять, пов’язаних із судочинством, переважно за походженням власне українська (57 %). Щодо запозичень, то у староукраїнській мові досліджуваного періоду простежується перевага латинської термінології (24 %), яка проникала в українську актову мову переважно за польським посередництвом, і полонізмів (14 %). Завдяки цьому в адміністративно-юридичній термінології можна простежити чимало синонімічних лексем та лексичних словосполучень, які, проте, з часом вийшли з ужитку або стали архаїзмами. Майбутні дослідження актуально було би присвятити аналізу такої тематичної групи адміністративно-юридичної лексики, як лексика на позначення понять, пов’язаних з адміністративним управлінням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Вербенець, М. Б. (2004). *Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування* [дис. ... канд. філол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Київ.

Гриценко, С. П. (2017). *Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.* Київ.

Грінч.-1: Грінченко, Б. Д. (ред.). (1958). *Словарь української мови:* у 4 т. (Т. 1: А–Ж) / [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ.

Грінч.-2: Грінченко, Б. Д. (ред.). (1958). *Словарь української мови:* у 4 т. (Т. 2: З–Н) / [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ.

Доценко, О. Л. (2010). *Історія мови українського судочинства.* Київ.

Захарченко, П. П. (2019). Інститути судової влади у Великому князівстві Литовському (XIV–XVI ст.): структура, класифікація, компетенція. *Вісник кримінального судочинства*, 3, 151–163.

Ковтун, І. І. (2021). *Походження та розвиток української судової термінології*. <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/view/1807/1714>

Крехно, Т. І. (2005). *Історія лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток)* [автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна].

Кубрак, П. М. (2018). Досудове слідство в українських землях у період XIV–XVII століть. *Правова позиція*, 1(20), 57–66.

ПЦС: Дьяченко, Г. (1900). *Полный церковно-славянский словарь*. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/24/Прот._Г._Дьяченко._Полный_церковно-славянский_словарь_%281900%29.pdf

Рудюк В. С. (2018). Судова влада в Україні (X–XVIII ст.): філософсько-історичний аналіз. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1–2(15–16), 146–158.

Стецюк, Б. Р. (1999). *Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини* [автореф. дис. ... канд. філол. наук, Запорізький державний університет].

СУМ-1: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1970). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 1: А–В)*. Київ.

СУМ-2: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1971). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 2: Г–Ж)*. Київ.

СУМ-3: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1972). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 3: З)*. Київ.

СУМ-4: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1973). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 4: І–М)*. Київ.

СУМ-7: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1976). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 7: Поїхати–Приробляти)*. Київ.

СУМ-9: Білодід, І. К. (гол. ред.). (1978). *Словник української мови: в 11 т. (Т. 9: С)*. Київ.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-1: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1994). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 1: А)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-2: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1994). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 2: Б)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-3: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1996). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 3: Б–В)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-4: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1997). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 4: В)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-5: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1998). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 5: В)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-6: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (1999). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 6: В–Г)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-7: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2000). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 7: Г–Д)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-8: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2001). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 8: Д)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷-9: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2002). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. (Т. 9: Д–З)*. Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁰: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2003). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (Т. 10: З). Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹¹: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2004). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.*, (Т. 11: З). Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹³: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2006). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (Т. 13: Й–І). Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁴: Гринчишин, Д. (відп. ред.). (2008). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (Т. 14: К). Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁶: Чікало, М. (відп. ред.). (2013). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (Т. 16: Л). Львів.

СУМ¹⁶⁻¹⁷⁻¹⁷: Чікало, М. (відп. ред.). (2017). *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (Т. 17: М–Моавитянка). Львів.

Тимч.-1: Тимченко, Є. (2002). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*: у 2 кн. (Кн. 1: А–Н) / упоряд.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ; Нью-Йорк.

Трихліб, К. О. (2012). Юридична термінологія звичаєвого права (на матеріалах «Руської Правди». *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 23, 285–298.

Худаш, М. Л. (1961). *Лексика українських ділових документів кінця XVI–початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства)*. Київ.

Чмир, О. Р. (2005). *Лексика права у старослов'янській та давньоруській мовах: семантична мотивованість, шляхи концептуалізації* [автореф. дис. ... канд. філол. наук, НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні].

Шестакова, С. О. (2019). *До питання становлення української юридичної термінології*. <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7711/1/Шестакова%20С.%20О.%20До%20питання%20становлення.pdf>

SJP-1: Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900). *Słownik języka polskiego* (Т. 1: А–G). Warszawa.

SJP-2: Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1902). *Słownik języka polskiego* (Т. 2: H–M). Warszawa.

SJP-8: Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1927). *Słownik języka polskiego* (Т. 8: Z–Ż). Warszawa.

SLP-1: Plezi, M. (Ed.). (1959). *Słownik tacińsko-polski* (Т. 1: А–C). Warszawa.

SLP-2: Plezi, M. (Ed.). (1962). *Słownik tacińsko-polski* (Т. 2: D–H). Warszawa.

SLP-3: Plezi, M. (Ed.). (1969). *Słownik tacińsko-polski* (Т. 3: I–O). Warszawa.

REFERENCES

Verbeniets, M. B. (2004). *Yurydychna terminolohiia ukrainskoi movy: istoriia stanovlennia i funktsionuvannia* [PhD thesis, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka]. Kyiv (in Ukrainian).

Hrytsenko, S. P. (2017). *Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.* Kyiv (in Ukrainian).

Hrinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Slovar ukrainskoi movy: u 4 t.* (Т. 1: А–Zh) / [Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr.]. Kyiv (in Ukrainian).

Hrinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Slovar ukrainskoi movy: u 4 t.* (Т. 2: Z–N) / [Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr.]. Kyiv (in Ukrainian).

Dotsenko, O. L. (2010). *Istoriia movy ukrainskoho sudochynstva*. Kyiv (in Ukrainian).

Zakharchenko, P. P. (2019). Instytuty sudovoi vlady u Velykomu kniazivstvi Lytovskomu (XIV–XVI st.): struktura, klasyfikatsiia, kompetentsiia. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*, 3, 151–163 (in Ukrainian).

Kovtun, I. I. (2021). *Pokhodzhennia ta rozvytok ukrainskoi sudovoi terminolohii*. <https://periodicals.karazin.ua/philology/article/view/1807/1714> (in Ukrainian).

Krekhno, T. I. (2005). *Istoriia leksyko-semantychnoi hrupy «platy – podatky – povynnosti» v ukrainskii movi XV–XVIII stolit (na materialakh ukrainskykh pamiatok)* [PhD thesis, Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina] (in Ukrainian).

Kubrak, P. M. (2018). Dosudove slidstvo v ukrainskykh zemliakh u period XIV–XVII stolit. *Pravova pozytysiia*, 1(20), 57–66 (in Ukrainian).

Dyachenko, G. (Comp.). (1900). *Polnyj cerkovno-slavyanskij slovar*. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/24/Prot._H._Diachenko._Polnyi_tserkovno-slavyanskij_slovar_%281900%29.pdf (in Russian).

Rudiuk V. S. (2018). Sudova vlada v Ukraini (X–XVIII st.): filosofsko-istorychnyi analiz. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1–2(15–16), 146–158 (in Ukrainian).

Stetsiuk, B. R. (1999). *Yurydychna leksyka kryminalno-protsesualnogo prava Hetmanshchyny* [PhD thesis, Zaporizkyy derzhavnyi universytet] (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1970). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 1: A–V). Kyiv (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1971). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 2: H–Zh). Kyiv (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1971). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 2: H–Zh). Kyiv (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1973). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 4: I–M). Kyiv (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1976). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 7: Poikhaty–Pryroblaty). Kyiv (in Ukrainian).

Bilodid I. K. (Ed.). (1978). *Slovnyk ukrainskoi movy*: v 11 t. (T. 9: C). Kyiv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1994). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 1: A). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1994). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 2: B). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1996). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 3: B–V). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1997). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 4: V). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1998). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 5: V). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1999). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 6: V–H). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (2000). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 7: H–D). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (2001). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 8: D). Lviv (in Ukrainian).

Hrynchyshyn, D. (Ed.). (2002). *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 9: D–Z). Lviv (in Ukrainian).

- Hrynchyshyn, D. (Ed). (2003). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 10: Z). Lviv (in Ukrainian).
- Hrynchyshyn, D. (Ed). (2004). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 11: Z). Lviv (in Ukrainian).
- Hrynchyshyn, D. (Ed). (2006). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 13: Y–I). Lviv (in Ukrainian).
- Hrynchyshyn, D. (Ed). (2008). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 14: K). Lviv (in Ukrainian).
- Chikalo, M. (Ed). (2013). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 16: L). Lviv (in Ukrainian).
- Chikalo, M. (Ed). (2017). *Slovník ukraínskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (T. 17: M–Moavytanka). Lviv (in Ukrainian).
- Tymchenko, Ye. (2002). *Materialy do slovníka pysemnoi ta knyzhnoi ukraínskoi movy XV–XVIII st.:* u 2 kn. (Kn. 1: A–N) / V. V. Nimchuk & H. I. Lysa (Comps). Kyiv; Niu York (in Ukrainian).
- Trykhlіb, K. O. (2012). Yurydychna terminolohiia zvychaievoho prava (na materialakh «Ruskoi Pravdy». *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 23, 285–298 (in Ukrainian).
- Khudash, M. L. (1961). *Leksyka ukraínskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st. (na materialakh Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva)*. Kyiv: Vydvo AN URSR (in Ukrainian).
- Chmyr, O. R. (2005). *Leksyka prava u staroslovianskii ta davnoruskii movakh: semantychna motyvovanist, shliakhy kontseptualizatsii* [PhD thesis, NAN Ukrainy. In-t movoznav. im. O. O. Potebni] (in Ukrainian).
- Shestakova, S. O. (2019). Do pytannia stanovlennia ukraínskoi yurydychnoi terminolohii. <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7711/1/Шестакова%20С.%20О.%20До%20питання%20становлення.pdf> (in Ukrainian).
- Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900). *Słownik języka polskiego* (T. 1: A–G). Warszawa (in Polish).
- Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1902). *Słownik języka polskiego* (T. 2: H–M). Warszawa (in Polish).
- Karłowicz, J., Kriński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1927). *Słownik języka polskiego* (T. 8: Z–Ż). Warszawa (in Polish).
- Plezi, M. (Ed.). (1959). *Słownik łacińsko-polski* (T. 1: A–C). Warszawa (in Polish).
- Plezi, M. (Ed.). (1962). *Słownik łacińsko-polski* (T. 2: D–H). Warszawa (in Polish).
- Plezi, M. (Ed.). (1969). *Słownik łacińsko-polski* (T. 3: I–O). Warszawa (in Polish).

Iryna CHEREVKO

PhD (Philology)

*Senior Research Fellow of the Ukrainian Language Department
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**Senior Lecturer of the Ukrainian Language Department
Institute of Humanities and Social Sciences**Lviv Polytechnic National University*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7895-5673>e-mail: Iryna_Cherevko@i.ua

VOCABULARY OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN WRITTEN SOURCES OF THE LITHUANIAN-POLISH ERA

This article examines the vocabulary used to describe various stages of the judicial process in the Old Ukrainian language, drawing upon the valuable material found in the «Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Centuries». The focus lies on exploring the composition, semantics, historical development, and origin of terms related to the following stages: 1) pre-trial investigation of the offense, 2) preparatory proceedings, 3) judicial review of the case (including the clarification of circumstances, examination of evidence, and witness interviews), 4) pronouncement of a court decision (including the delivery of sentences, closure of cases due to insufficient evidence, or postponement of trials), 5) contesting court decisions through appeals, and 6) the subsequent execution of sentences. Particular attention is given to the influence of Latin and Polish on the legal vocabulary of that time period. Additionally, the article highlights the phenomena of synonymy, polysemy, and variation in the terminological system, as well as the structural models of terminological phrases.

The analysis conducted revealed that 48 % of the vocabulary used to denote various aspects of judicial proceedings consists of terminological phrases, with 31 % being binary models, predominantly involving substantive-adjectival and substantive-verbal phrases. Some examples include *година арештовая, коморникъ граничный, лимѣтація задворная, доводъ всказати (кому), жалобницю скаржити (на кого), право вести (з ким, о що)*.

Among the multicomponent models, three-part constructions are the most frequent (12 %), often following the structure of «preposition+noun+verb», such as *к присяге вести, до коморьки всадити, на горло судити*. The order of words in terminological phrases can also be indirect, which gave reason to single out inversion options: *екзекуція остаточная // остатная екзекуція, вину давати // давати вину (кому)*.

Furthermore, it was established that the following lexemes were the most active among nouns in the composition of terminological phrases *вина* (8), *право* (6), *горло* (4), *жалоба* (4), *екзекуція* (4), *листь* (4), *всадити* (4). It should also be noted that terminological phrases do not possess the same level of polysemy as term words, such as *в'язене, вина, казнь, контр-авенція*. However, both term words and terminological phrases can enter into synonymous relations, such as *вырокъ–зыскъ–декретъ–зналезеньє; вина–казнь–каранє–карность; екзекуція остаточная–крывава вина–даньє горла*, etc.

Lastly, after tracing the historical development of these terms, it is worth noting that most of them have either fallen out of usage, become archaic, or are only found in colloquial style.

Keywords: term, terminological phrase, judicial procedure, legal process, document, semantics, etymology, historical development, structure, system connections.